

УДК 631.11:332.3 (574.2)

Асетова А. Ю., ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ, Орал қаласы

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада шаруашылық жүргізуші субъектілер бойынша жер алқаптарының жай-күйі мен құрылымы, олардың проблемалары, қазіргі жағдайда олардың даму жолдары мен перспективалары, ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуы мен тиімділігінің қазіргі жай-күйін талдау қарастырылады. Топырақ-климаттық жағдайларды және олардың құрамдастарын ескере отырып, жерді пайдалану жөніндегі мәліметтер қаралады. Табиғи-экономикалық аймақтар және оларды пайдалану көрсетілген. Әлеуметтік-экономикалық және экологиялық міндеттерді дәйекті шешуді қамтитын ауданның жер пайдалану жүйесін жетілдіру қажеттілігі. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалануды жақсартуда аумақтарды ұйымдастырудың инновациялық жобаларын енгізу, егіншілік мәдениетін арттыру, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсірудің белгіленген технологиясын сақтау, ұсынылатын ауыспалы егістерді енгізу және игеру, эрозияға қарсы және басқа да табиғат қорғау іс-шараларын жүзеге асыру бірінші кезектегі маңызға ие. Осы бағыттардың ішінде өнімділікті арттыру және топырақ құнарлылығын сақтау басымдық болып табылады. Қашықтан талдаудың кейбір әдістері, бақылау әдісі және статистикалық топтар қолданылады, бұл жерді ұтымды пайдалануға әсер ететін факторларды неғұрлым қарқынды анықтауға мүмкіндік береді. Жерді ұтымды және тиімді пайдалану ел экономикасының және ауыл шаруашылығының табысты дамуының негізі болып табылады. Жер - халықтың әл-ауқатының басты көзі болып табылатын ауыл шаруашылығы өндірісінің негізі. Сондықтан жерді тиімді пайдалану ауылшаруашылық өнімдерінің барлық түрлерін өндіруді арттырудың маңызды шарты болып табылады. Жерді тиімді, ұтымды пайдалану және қорғау, жерді пайдаланудан барынша пайда алу олардың экологиялық мәртебесін сақтау және жетілдіру заманауи қоғамның ең өзекті мәселесі болып табылады. Жұмыстың мақсаты - табиғи ресурстарды агро-климаттық әлеуетін, экономикалық субъектілердің мамандануы мен аймақтың ерекшеліктерін ескере отырып, Батыс Қазақстан облысының жер қорының пайдалануын талдау. Жер ресурстары еліміздің әлеуметтік әл-ауқатының және адамның әл-ауқатының негізгі көздерінің бірі, экономиканың барлық салаларын дамытудың негізгі объектісі болып табылатын маңызды ұлттық қазына болып табылады.

***Түйін сөздер:** жерді пайдалану, ауыл шаруашылығы өндірісі, жерге жеке меншік, егістікті пайдалану, жерді тиімді пайдалану, шаруа қожалықтары.*

Аграрлық қайта құрулар кезінде Қазақстан Республикасында құрылымында мемлекеттік емес ауыл шаруашылығы құралымдары (ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері, серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, шаруа қожалықтары) басым болатын көп салалы экономика қалыптасты.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында ең көп тарағаны шаруа қожалықтары болды. Ауыл шаруашылығы құралымдары құрылымындағы шаруашылық жүргізудің осы нысанының үлесі шамамен 90% - ды құрайды. Сонымен қатар, олардың өсу тенденциясы байқалады. Басқарудың осы түрінің өсу себебін оларға жеңілдетілген салық салуды қолданумен түсіндіруге болады. Жер және аграрлық реформаларды жүзеге асыру нәтижесінде шаруашылық жүргізуші субъектілер бойынша жер алқаптарының құрылымы да айтарлықтай өзгерді. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің пайдалануындағы ауыл шаруашылығы алқаптары алқаптарының қысқаруы орын

алды, тиісінше олардың жалпы жер пайдаланудағы үлес салмағы да төмендеді [1]. Несиелендірудің, сақтандырудың шешілмеген мәселелері, өнімге тұрақты бағаның болмауы, құрғақшылық салдарын өңсеру аймақтың ауылшаруашылық өндірісінің дамуына кедергі келтіреді. Мұның бәрі облыстың

ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қаржылық-экономикалық жағдайына теріс әсер етеді, сондай-ақ жерді тиімді пайдалануға кедергі келтіреді. Ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізудің қалыптасқан жағдайлары іс жүзінде облыстың тиімді жер пайдалануын дамытуға мүмкіндік бермейді. Көптеген ауылшаруашылық кәсіпорындары осы себептерге байланысты егістік жерлердің көлемін ұлғайтуға мүмкіндік бере алмайды [2].

Жер пайдалану алқаптарының қысқаруы бірқатар себептермен түсіндіріледі, мысалы, өнімділігі төмен, соның ішінде сортаң жерлерді ауыл шаруашылығы айналымынан шығару, соның салдарынан ауыл шаруашылығы мақсатындағы өнімді емес жерлердің бір бөлігі босалқы жерлер санатына ауыстырылды [3].

Елімізде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жеке меншіктің заңнамалық енгізілуіне қарамастан, Батыс Қазақстан облысында мемлекеттен жерді меншікке сатып алу байқалмайды. Мысалы, 01.01.2008ж. «Облыстық жер ресурстарын басқару» комитетінің деректері бойынша шаруа (фермер) қожалықтары 8,0 га сатып алды, оның жалпы құны 92,0 мың теңгені құрады. Жеке жер иелігіне өтуге елеулі кедергілердің бірі ауыл тауар өндірушілерінің өз қаражатының жеткіліксіздігі және олардың кірістерімен салыстырғанда жер бағасының жоғары деңгейі болып табылады [4].

Қазіргі жағдайда облыста жеке (қосалқы) шаруашылықтардың белсенді дамуы байқалады. Құрылған қазіргі заманғы үй шаруашылықтары ата-бабаларынан құрамы, мөлшері, әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары бойынша ерекшеленеді. Республикада үй шаруашылықтарының кеңеюіне бастапқы кезеңде үй жанындағы учаскелер алаңы, мал басы бойынша шектеулерді алып тастау, соңғыларын мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру кезінде оларға ауылдардың мүлкінің бір бөлігін беру ықпал етті.

Өсімдік шаруашылығы топырақ құнарлылығына аса сезімтал, үлкен еңбек шығындарын, ауыл шаруашылығы техникасының жеткілікті мөлшерін талап етеді. Жоғарыда айтылғандардың жетіспеушілігімен Жайық даласындағы агроэкологиялық жағдай нашарлады, өсімдіктер арамшөптермен, аурулармен және зиянкестермен зақымдала бастады, сондықтан үлкен көлемдегі қорғаныс шараларын қажет етеді [5].

Аймақтың табиғи-климаттық жағдайына қарамастан, аймақтың фермерлері ғылыми мекемелердің дамуына және өз тәжірибелеріне сүйене отырып, жақсы нәтижелерге қол жеткізеді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуі үшін әлі де бар мүмкіндіктер пайдаланылмайтынын атап өткен жөн. Батыс Қазақстанның қазіргі жай-күйі ресурс үнемдеуші технологияларды және табиғи ресурстарды барынша тиімді және ұқыпты пайдалану қағидаттарына негізделген нақты егіншілік технологияларын пайдалана отырып дамуға тиіс [6].

Дағдарыс құбылыстарының жиынтығы, тұқым шаруашылығы жүйесінің бұзылуы, фермалардағы тұқымдық астық қорларының жеткіліксіз мөлшері, трактор паркін жөндеу жүйесінің бұзылуы егістік алқаптарының жалпы қысқаруына әкелді. Алайда, бұл мәдениеттер бойынша бірдей болмады (1-кесте).

1-кесте Батыс Қазақстан облысында 2007, 2018 жылдары егістікті пайдалану

Ауыл шаруашылығы алқаптары	Облыс бойынша жиыны, 2007ж.		Облыс бойынша жиыны, 2018ж.	
	мың.га	%	тыс. га	%
Дәнді және дәнді бұршақты дақылдар				
Азықтық	626,6	84,7	574,00	69,9
Картоп	58,8	7,9	85,4	10,3
Көкөніс	3,7	0,5	4,10	0,4
Бақша	3,0	0,4	3,65	0,4
Техникалық дәнді дақылдар	1,4	0,2	1,6	0,2
Жиыны	12,0	1,6	42,8	52,7
Таза жұптар	705,5	-	711,42	-
Өңдеудегі барлық егістіктер	34,5	4,7	110	13,4

1-кестеден көріп отырғанымыздай, барлық санаттағы шаруашылықтарда дәнді және дәнді-бұршақты дақылдарды егуге егістікті пайдалану 2007 жылы 84,7% - ды, ал 2018 жылы 69,9% - ды құрайды. Булардың және барлық қалған ауыл шаруашылығы дақылдарының ауданы тиісінше 15,3% және 31,1 құрайды, бұл, әрине, өңірдің ауыл шаруашылығы өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етуінің

төмендігінен көрінеді. Сонымен қатар, майлы дақылдар алқаптарының ұлғаюының үдемелі өсуін атап өткен жөн.

Қазіргі уақытта жалпы облыс бойынша егіс алқаптарының айтарлықтай қысқаруымен астыққа маманданудың тереңдеуі нақты көрсетілген. Майлы дақылдар егістіктерінің үлес салмағының артуы олардың айтарлықтай табыс көзіне айналғанын айғақтайды. Картоп пен көкөністердің егіс алқаптарындағы үлес салмағының азаюы облыстың осы өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейінің төмендеуінің нәтижесі болды. Бұл жерде картоп, көкөніс өндірумен халық шаруашылығы айналысатынын атап өткен жөн. Бұл проблеманы шешу үшін елеулі мемлекеттік қолдау қажет.

Халықты нан өнімдерімен, мал шаруашылығын жеммен қамтамасыз ету, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің өңдеуші және басқа да аралас салаларының қызметі астық саласының жай-күйіне байланысты. Қазіргі уақытта астық саласының дамуы бірқатар факторлардың теріс әсерінен тежелуде. Облыстың ауыл шаруашылығы басқармасы мамандарының есептеуінше, басты проблема өндірістің ұсақ тауарлы сипаты болып табылады, ол заманауи технологияларды, өсімдіктерді қорғау құралдары мен тыңайтқыштарды қолдануға, ауыл шаруашылығы машиналарын сатып алуға, бөлінетін мемлекеттік қолдау құралдарын тиімді пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Облыстың ауыл шаруашылығы басқармасының деректері бойынша тауар өндірушілердің негізгі бөлігі (86%) тиімділігі төмен ұсақ тауарлы шаруашылықтар болып табылады. Табыстың төмендігі жаңа техника мен басқа да материалдық-техникалық ресурстарды сатып алуға, өндіріске жаңа технологияларды енгізуге мүмкіндік бермейді. Бұл шаруашылықтар өз қызметін мемлекеттік қолдаудың, жыл сайын тауар несиелерін (ЖЖМ, тұқым) бөлудің арқасында ғана жүргізеді.

Өкінішке орай, қайта құру жылдарында көптеген кәсіпорындар нарықтық экономикаға әлі толық бейімделе алмады. Аграрлық саясаттың басым бағыттары елдің азық – түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін тиімді және тұрақты агроөнеркәсіптік өндірісті қалыптастыру, нарықты халықтың барлық топтарына қолжетімді азық-түлікпен, ал өнеркәсіпті-ауыл шаруашылығы шикізатымен толықтыру, ауылдық жерлерде кірістерді және басқа да әлеуметтік көрсеткіштерді теңестіру болып табылады.

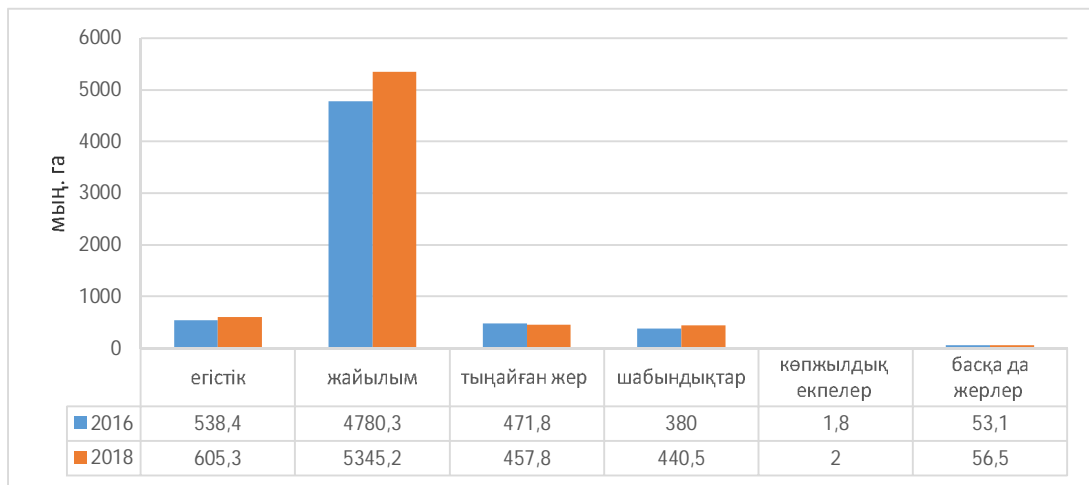
Ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымында егістік жерлер – 9%; тыңайған жерлер – 8%; шабындықтар – 6%, жайылымдар - 77%, көпжылдық екпелер - 0,02 % [4]. Реформа кезеңінде жерді пайдалану туралы статистикалық деректерді талдау негізінде жерді пайдаланудың тиімділігін бағалауға болады. Бұл өзгерістер ең алдымен ауыл шаруашылық жерлеріне, елді мекендер мен қорық жерлеріне әсер етті. Батыс Қазақстан облысының жер санаттарына талдау жасай отырып біз осы облыстың жалпы жер пайдалану үрдісін біліп және бағамызды бере аламыз. Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің 1 бабына сәйкес жер қоры 7 санатқа бөлінеді. Жердің құқықтық режимі оның қай санатқа тиесілілігіне және жерді аймақтарға бөлуге сәйкес рұқсатты пайдаланылуына негізделіп айқындалады [1].

Кесте 2 - Батыс Қазақстан облысының жер санатындағы өзгерістер динамикасы

№	Жер санатының атауы	Жылдар		
		2016	2017	2018
1	Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	6225,4	6607	6 907,3
2	Елді мекен жерлерінің көлемі	2323,7	2323,6	2323,3
3	Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	39,9	40,1	40,2
4	Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері	12,4	12,4	12,4
5	Орман қорының жерлері	216,7	216,9	216,9
6	Су қорының жерлері	75,5	76	76,0
7	Босалқы жерлер	4775,2	4394,2	4094,1
	Жалпы жер қоры	15133,9	15133,9	15 133,9

2-кестеде көрсетілген 2016-2018 жылдар аралығындағы барлық жер қорына талдау жасалды. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығындағы жер қоры 2016 жылғы есеппен салыстырғанда 681,9 га жерге көбейді. Бұл Батыс Қазақстан облысында соңғы жылдары ауыл шаруашылығына деген бетбұрыстың орын алып жатқанын көрсетеді. Ал елді мекен жерлері, өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері, орман және су қорының жерлерінде айтарлықтай өзгерістер байқалмағанымен

босалқы жерлердің көлемі 2016 жылмен салыстырғанда 2018 жылы 681,1 мың гектарға азайып, ол жерлер ауыл шаруашылығы жер көлемін өсіру нышанына айналды және сол арқылы ауыл шаруашылығы жер көлемі ұлғайды [8].

Сурет 1- Батыс Қазақстан облысының жалпы ауыл шаруашылығы жер қорына талдау

Облыстағы жалпы ауыл шаруашылығы жер қорына талдау 2 кестеде көрсетілген. Осы кестені қарай отырып қазіргі уақытта егістік алқабы 605,3 мың гектарды құрайтынын, бұл 2016 жылмен салыстырғанда 66,9 мың гектарға көбейгенін байқаймыз. Ауыл шаруашылығы алқаптарының динамикасының графигінен 2016 жылы жайылым алқаптары 4780,3 мың гектар, ал 2018 жылғы есепке сүйінсек бұл көрсеткіш 564,9 мың гектарға көбейгенін байқаймыз. Ал бұл Батыс Қазақстан облысында егіншілікке қарағанда жайылым және мал санының көп екенін көруімізге болады. Ал тыңайған жер қоры алқаптарының 2016 жығы есепке қарағанда 2018 жылы төмендегенін біуімізге болады [2]. Бірақ сол төмендеген тыңайған жер қорының жері басқа егістік және жайылым жер қоры көлемін көбейтуге біршама көмегін тигізді. Ал шабындықтар, көп жылдық екпелер және басқа да жер қоры көлемдерінде айтарлықтай өзгерістер болмаған.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында ең көп тарағаны шаруа (фермер) қожалықтары болды. Ауыл шаруашылығы құралымдары құрылымындағы шаруашылық жүргізудің осы нысанының үлесі 01.01.2018 жылға 93,3% - ды құрайды. Сонымен қатар, олардың өсу тенденциясы байқалады. Басқарудың осы түрінің өсу себебін оларға жеңілдетілген салық салуды қолданумен түсіндіруге болады.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуы мен тиімділігінің қазіргі жай-күйін талдау соңғы жылдары саладағы ахуал біршама тұрақтанғанын және ең алдымен дотациялар мен өтемақылар түріндегі мемлекеттік қолдау есебінен өсу үрдісіне ие екенін айғақтайды.

Өндірісті тұрақты тұрақтандыру және АӨК-ні одан әрі дамыту үшін бірқатар бірінші кезектегі ұйымдастыру-экономикалық шараларды іске асыру қажет. Оларға мыналар жатады: ауыл шаруашылығы мен басқа салалар арасында оңтайлы баға қатынастарын орнату, жеткізушілердің бәсекелестігін дамыту арқылы баға диспаритетін жою; мемлекет өзінің реттеуші рөлін жүзеге асыратын нарықтық инфрақұрылымды құра отырып, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушіге өндірілген өнімді өткізуге кепілдік беру (бұл міндет көтерме азық-түлік нарықтары жүйесі арқылы шешіледі); нарық тепе-теңдігін және баға деңгейін қолдау үшін тауар және сатып алу интервенцияларын жүргізуді ұйымдастыру; нарықты реттеудің мемлекеттік агенттігін құру, отандық

тауар өндірушілерді қорғауды және халық үшін азық-түлікке қолайлы бағаларды қамтамасыз ететін икемді кеден саясаты арқылы импортқа азық-түлікке тәуелділікті төмендету; сыртқы сауда қызметін лицензиялауды енгізу, елде өндірілетін елеулі мөлшерде азық-түлік импортына квота белгілеу; сыртқы сауда операцияларын жүргізетін мемлекеттік сауда ұйымдарын құру.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Жер Кодексі. Алматы: Юрист, 2016.

2. Ахмеденов К.М. Современное состояние земельных ресурсов Западно-Казахстанской области (в пределах Волго-Уральского междуречья) //Вестник Казахского национального технического университета имени К.И.Сатпаева, №2 (78).- 2010.- с.3-8.

3. Корякина О.В., Кучеров В.С. Анализ современного состояния и эффективности развития сельского хозяйства в условиях рынка (на примере Западно-Казахстанской области). Аналитическая справка, Уральск, 2009.-43 с.

4. Ахмеденов К.М., Кучеров В.С., Каиргалиева Г.З. Плодородие темно-каштановой почвы северо-запада Казахстана // Материалы региональной научно-практ. конф., посвященной памяти профессора В.В.Иванова, профессора Е.А.Агелеуова, доцента А.З.Петренко, доцента А.Ю.Богданова – Уральск, Изд.центр ЗКГУ им.М.Утемисова, 2011- с.75-79.

5. Показатели использования земельного фонда ЗКО на 2008 год. Западно-Казахстанское управление земельных отношений-Уральск, 2009.-26с.

6. Иконников В.К., Архипкин В.Г. Озимые в Казахстане и Сибири. // Земледелие.- 1988.-№6. - с.23-27.

7. Система ведения сельского хозяйства Западно-Казахстанской области-Уральск, 2004.-276с.

8. <http://zhkb-bko.gov.kz/kz/> Батыс Қазақстан облысының жер қатынастары басқармасының ресми интернет-ресурсы.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается состояние и структура земельных угодий по хозяйствующим субъектам, их проблемы, пути и перспективы их развития в современных условиях, анализ современного состояния развития и эффективности сельскохозяйственного производства. Рассматриваются сведения по землепользованию с учетом почвенно-климатических условий и их составляющих. Показаны природно-экономические зоны и их использование. Необходимость совершенствования системы землепользования района, включающего последовательное решение социально-экономических и экологических задач. Первоочередное значение в улучшении использования земель сельскохозяйственного назначения имеет внедрение инновационных проектов организации территорий, повышение культуры земледелия, соблюдение установленной технологии возделывания сельскохозяйственных культур, внедрение и освоение рекомендуемых севооборотов, осуществление противоэрозионных и других природоохранных мероприятий. Среди этих направлений приоритетными являются повышение урожайности и сохранение плодородия почв. Используются некоторые методы дистанционного анализа, метод наблюдения и статистические группы, позволяющие более интенсивно выявлять факторы, влияющие на рациональное использование земли. Рациональное и эффективное использование земель является основой успешного развития экономики страны и сельского хозяйства. Земля-основа сельскохозяйственного производства, которая является главным источником благосостояния населения. Поэтому эффективное использование земли является важным условием увеличения производства всех видов сельскохозяйственной продукции.

RESUME

This article examines the state and structure of land plots by economic entities, their problems, Ways and prospects of their development in modern conditions, analysis of the current state of development and efficiency of agricultural production. Information on land use is considered, taking into account soil and climatic conditions and their components. Natural and economic zones and their use are indicated. The need to improve the land use system of the district, which includes a consistent solution of socio-economic and environmental problems. In improving the use of agricultural land, the introduction of innovative projects in the organization of territories, increasing the culture of Agriculture, compliance with the established technology of cultivation of agricultural crops, the introduction and development of the proposed crop

rotation, the implementation of anti-erosion and other environmental measures are of primary importance. Among these areas, the priority is to increase productivity and preserve soil fertility. Some remote analysis methods, control methods, and statistical groups are used, which allows us to more intensively identify factors that affect the rational use of land. Rational and efficient use of land is the basis for the successful development of the country's economy and agriculture. Land is the basis of agricultural production, which is the main source of well-being of the population. Therefore, rational use of land is an important condition for increasing the production of all types of agricultural products.